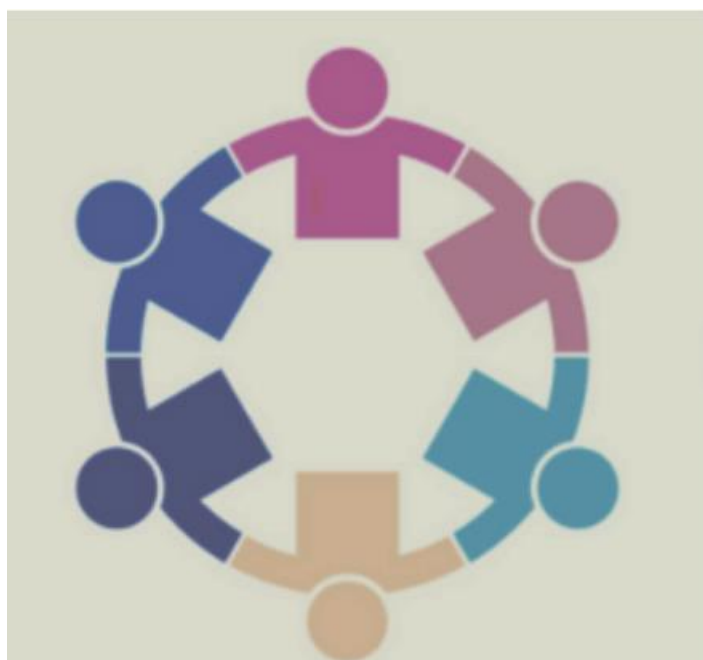

”את מחנכת הורים, לא ילדים”: יחסים בין מחנכות לאימהות בבתי ספר יסודיים

תקציר המחקר

צוות המחקר

ד”ר עידית פסט
פרופסור דורית טובין
גברת תמר שכטר-כהן

דצמבר 2022

מטרות ושאלות המחקר

ברחבי העולם, מסמכי מדיניות ורפורמות חינוכיות מדגישים יותר ויותר את חשיבות שיתוף הפעולה בין הורים למערכת החינוך להצלחת הילד. ואכן, מעורבות הורים במערכת החינוך הולכת וגוברת, ומגמה זו אף התעצמה בעקבות מגיפת הקורונה והמעבר ללימודים מקוונים. אולם, מערכת היחסים בין הורים לבין מערכת החינוך בעידן הנוכחי תכופות נושאת אופי של קונפליקט (נוי 2014) ומחנכות אינן מקבלות הכשרה להתמודדות עם הורים. לכן, במחקר זה בדקנו את האופן בו מחנכות ואימהות תופסות אלו את אלו וכיצד מתנהלים בניהן היחסים ביומיום, על מנת להבין מה המקום שתופסים ההורים בעבודתה המקצועית של המחנכת. כדי לענות על שאלה זו, אנחנו מסתמכות על ספרות מקצועית על הפרופסיה החינוכית, ושאלות מה מקומם של ההורים בשטח השיפוט המקצועי של המחנכות, ואילו מודלים פרופסיונליים מפעילות המחנכות כדי להתמודד עם הורים?

שיטת המחקר

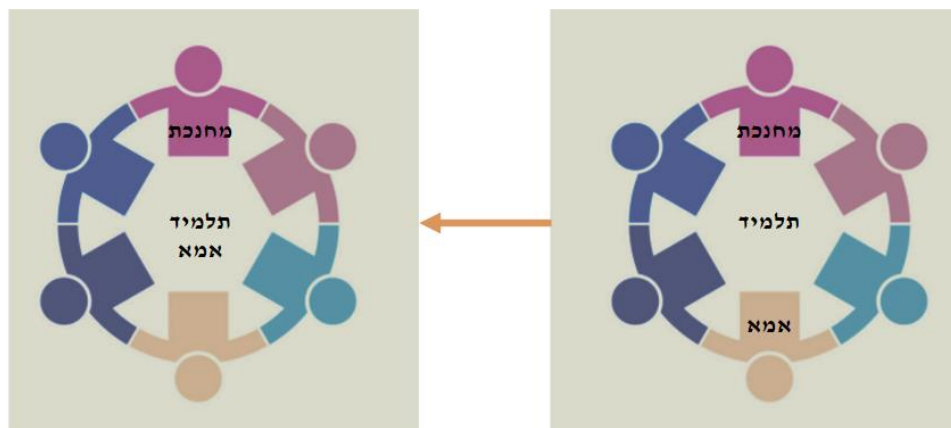
המחקר נערך בשנת הלימודים 2021-2022 בשני בתי ספר באותה שכונה בבאר שבע, הנחשבת שכונה יוקרתית יחסית. שני בתי הספר בממד סוציאקונומי חמש (מתוך עשר) של משרד החינוך, משרתים תלמידים מגן חובה ועד כיתה ו', ומונים כשש מאות תלמידים. במחקר התמקדנו ביחסים ישירים בין מחנכות להורים, אותם אנו מכנות דיאדות. דיאדה היא מחנכת כיתה והורה (לרוב אמא) מכיתתה. עבור כל דיאדה, ערכנו ראיון עם המחנכת, ולאחר מכן ראיון עם האם. בחלק מהדיאדות חזרנו למחנכת לעוד ראיון משלים לאור מה שעלה בראיונות עם האימהות. הסיפורים של המחנכות והאימהות אחת על השנייה מהווים חלק מרכזי בנתוני המחקר. בסך הכל רואיינו במחקר 11 מחנכות ו-37 אימהות, כך שהרכבנו 37 דיאדות. בקרב המחנכות, ריאיינו מחנכות ותיקות וחדשות, מכיתות גן ועד כיתות ו. כל המחנכות רואיינו בבית הספר. אוכלוסיית האימהות היתה הטרוגנית וכללה אימהות בעלות רמות שונות של השכלה (מתיכונת ועד תואר שני) וסוגים שונים ומגוונים של עבודה, בין מזכירות, למנהלות משרד, לאחראיות רכש, לעצמאיות, עובדות סוציאליות ומטפלות. האימהות ברובן הגדול רואיינו בזום, לבקשתן. בנוסף רואיינו המנהלות של בתי הספר לשמוע על אופי וחזון בית הספר ותפיסתן את היחסים בין מחנכות להורים.

ממצאים

בחוזר מנכ"ל של משרד החינוך משנת 2022 על נציגות הורים בבית הספר נכתב כי " מערכת החינוך רואה בהורים שותפים בתהליך החינוכי במוסד החינוך". אולם, ממצאי המחקר מעלים כי המחנכות לא רואות בהורים שותפים אלא נוטות לראות בהורים **חלק משטח השיפוט בו עליהן לטפל**, חלק מהמשימה והבעיה העומדת לפתחן. למשל, מחנכות התבטאו ואמרו כי בעבודה שלהן הן מרגישות כי "זה ממש לא משנה מי הילדים, זה משנה מי ההורים", כי הם אלה שמהווים את הבעיה, וכי כשזה מגיע להסביר דברים להורים " זה עניין של הרגלים, כמו ילדים".

ממצאים בקרב מחנכות הכיתה

בהמשך לכך, מצאנו כי המחנכות מפעילות ביחס להורים עבודה פרופסיונלית קלינית, בה הן **מאבחנות ומטפלות בהורים, ומסיקות מסקנות לגבי הטיפול בהם**. המחנכות סיווגו את ההורים לפי הורים לילדים עם בעיות התנהגות/צרכים מיוחדים, הורים שאינם משתפים פעולה, הורים שחושבים שהם יודעים יותר טוב והורים שמתבטאים באופן לא נעים. בעוד הסוג הראשון הוא חלוקה של הורים לפי מאפייני הילד, שלושת האחרים משקפים את התנהגות ההורים (כלומר, הורה לתלמיד עם בעיות התנהגות או צרכים מיוחדים או הורה לילד "רגיל" יכולים לפעול בכל אחת משלושת הדרכים). בהנגדה לאלה, המחנכות אבחנו גם את הפנים החיוביות של כל אחת מהתנהגויות אלו: הורים שמתפים פעולה, הורים שמכבדים את סמכות הידע של המורה, והורים שהאינטראקציה איתם נעימה. המחנכות טיפלו בהורים בהתאם לסיווגים אלה ופיתחו אסטרטגיות של: "לבוא בטוב" – כלומר להתחיל את השיחה או היחסים במחמאות והבהרה של טובת הילד בשביל לנסות לנטרל התנגדויות, "פניות" – לתת להורים הרגשה שהם תמיד יכולים לפנות למורה כשצריך, "מענה" – לא להשאיר פנייה של הורים ללא תגובה, גם אם מינימלית, ו"הדרכה" – להסביר להורים איך לנהוג בסיטואציות מסוימות.

ממצאים בקרב האימהות

בנוגע לאימהות, מצאנו כי בהתאם לשיח הטיפוליות־רפויטי הנפוץ במערכת החינוך, תפיסתן את תפקיד המחנכת מתרכז ב**היבטים החברתיים והרגשיים** של חיי התלמיד, ולא בפן הלימודי. למשל, אחת האימהות במחקר אמרה כי "אני מבהירה חד משמעית שאת נושא הלימודים תשאירו לנו, אנחנו נטפל בזה בבית אנחנו עושים כל מה שאנחנו יכולים, את החיזוקים והכל, כל מה שחשוב לי, הדבר העיקרי שבגללו אני שולחת את הילדות לבית הספר, זה כדי שהן ילמדו איך שיהיה להן סבר פנים נאה, חשוב לי שמי שעומד מולן יהיה לו מאור פנים, שיידע להקשיב לילדה שלי, שיידע לקרוא אותה."

בהתאם, מצאנו כי לדעת האימהות "מחנכת טובה" היא זו שמראה לתלמיד יחס אישי, מטפלת באפיק החברתי, ופנויה להורים, וכי תכונות שליליות של מחנכות הן כאשר היא אינה קשובה, אינה פנויה, ומתמקדת בצד המקצועי של ההוראה בלבד במסגרת תפקידה.

עוד מצאנו יחסים אמביוולנטיים כאשר המחנכות אינן מציגות, לדעת האימהות, יחס אישי ופניות, גם אם הן מעריכות את תפקודן כמקצועי ומיטבי לילדיהם. כך, מחנכת שנתפסה כמקצועית, לא הוערכה על ידי האימהות באופן חיובי אם לא היתה חמה וקשובה.

טבלה 1: תכונות חיוביות של מחנכות, מתוך ראיונות אימהות, N=38

תכונה	מספר אימהות	דוגמא
יחס אישי לתלמיד	34	היא לפעמים מתזכרת אותי בדברים שהיא לא אמורה להיות (צוחקת) התזכורת שלי וזה מפתיע זה כאילו וואו כמה... סתם דוגמה היא מתקשרת בימי הולדת, נראה לי שאנחנו כבר יותר משפחה (צוחקת) אנחנו כבר יותר התחברנו כאלו כחברה וכממש חיבור כזה שזה לא את לא מרגישה את זה עם כל אחת, היא מיוחדת אין אין מה להגיד היא ממש מיוחדת, והיא לא שוכחת... (רינת, אמא לשניים, מהנדסת).
ערוץ פתוח מול ההורים (פניות)	27	אני זוכרת שפעם אחת, [הילד] אמר לי את זה בלילה זה היה ממש מאוחר, טוב לא כל כך נעים לשלוח הודעה, שלחתי לה בבוקר, זה היה כזה 6 וחצי, אמרתי לה שאני מצטערת שאני כותבת לך עכשיו פשוט אחרי זה אני אשכח, אז אני אומרת לה וואי שירי 7 וחצי בבוקר שליחה שהפרעתי! אז היא באה בקטע של "לא אני פה בשבילכם, אני פה קשובה וזה...", זה כיף לשמוע שגם בשעות כאלה היא עדיין פנויה לזה, כי בפועל היא עוד לא התחילה את היום שלה, היום שלה מתחיל ב-8 ב-6 וחצי זכותה לא להתייחס לשום דבר (אמה, אמא לשניים, עובדת משרד).
משקיעה במצב החברתי	20	אני מצפה ממנה, תראי, זו עבודה קשה, באמת שלא מקנאה בהם אבל אני חושבת שטוב מאוד שהמורה לא רק בפן הלימודי, אני אומרת הפן החברתי, במיוחד בעידן הזה של הילדים, של כל היום מחשבים וחברים וחרם ופה, הנה אנחנו היום ועוד מעט 2022 ואנחנו עדיין שומעים על חרם, אני חושבת שבכל אופן המורה של [שם הילדה] כאילו עושה את זה באמת על הצד הטוב ביותר [...] היא אכפתית, שהיא שואלת שאלות, גם לצורך העניין אם ילד חולה אז שואלים למה הוא לא בא, ז"א לא מדלגים על זה (אתי, אמא לשניים, מחסנאית).
מגלה סבלנות להורים	15	זה גם, את יודעת את לא מרגישה שאת מפריעה. את מרגישה שאת חשובה ואת מרגישה שהדברים שלך, מה שאת מעלה זה חשוב וזה יטופל וגם אם זה תלונות שנוגעות ספציפית להלך הרוח בכיתה או למשהו, אז יש לזה מקום (נעמי, אמא לשלושה, תואר שני ומנהלת).
מתמקדת בהצלחות ולא בכישלונות	13	היא באמת היא מקפידה גם להיות בשביל הילדים, לפרגן להם, לעודד אותם, כל הקטע הזה עם המדבקות של כל הכבוד, והתעודות הקטנות האלה, שאת יודעת זה גם על דברים קטנים לא עכשיו ציונים של מאה וכאלה, את יודעת זה כיתות נמוכות, אבל "הכין את השיעורי בית בעקביות" ועשה ככה, והציג לכיתה, והיה חבר טוב... אז זה דברים שמרימים להם, ואני מאוד מעריכה שהיא עושה את זה (נעמה, אמא לארבעה, בעלת תואר ראשון, עובדת בארגון גדול).
ממלאת תפקיד הורי	13	יש אמא בבית, והמחנכת היא אמא בכיתה, כל דבר קשור לילדים בבית הספר, זה קודם כל המחנכת (סוהא, אמא לשלושה, מורה ובעלת תואר שני בחינוך).
מקנה ביטחון לילדים	12	קודם כל, יש קצת לפעמים קשיים, והיא הייתה נמצאת שם, והיא נותנת לו את הזמן שלו. וקודם כל, איך שהיא מדברת איתו, הביטחון שהיא משרה לו, מבחינתי הביטחון של להרים לילד, זה יותר מלימודים. כי אם לילד אין ביטחון, זה הופך אותו לקושי (לאה, אמא במשרה מלאה לארבעה).

טבלה 1: תכונות שליליות של מחנכות, מתוך ראיונות אימהות, N=38

תכונה	מספר אימהות	דוגמא
לא קשובה לתלמיד	10	היא רוצה לעזור אבל אני חושבת שאם היא הייתה לוקחת זמן להבין קודם כל מי זאת הילדה, אז היה הרבה יותר קל כל השנים האלה. לילדה כמו [שם הילדה], לא בהכרח טבלה עם מדבקות היא מספיקה. זה לא עבודת עם ילד רגיל. כאילו היא הייתה חוסכת לנו הרבה כאבי לב והרבה תסכולים אם היא הייתה מאפשרת לי לנהל את השיחה הזו איתה לפני תחילת השנה (רעות, אמא לשלושה, בעלת תואר ראשון, עובדת עירייה).
לא פנויה	7	עם מורה קודמת לא הרגשתי בנוח להתקשר, כי אף פעם היא לא הייתה עונה לטלפון, היא לא הייתה זמינה כמעט, באמת מקרים בודדים שיכולתי לדבר איתה. ההתנהלות בינינו הייתה רק בהודעות וגם המענה היה יותר מאוחר תמיד. לא היה קשר של מעבר למחנכת. לא מעבר, אני המחנכת של הילד שלך ומעבר לזה אין שום דבר ואני מחויבת רק לשעות העבודה שלי, את יודעת לא מעבר, זה העבודה שלי זה מה שאני עושה (מירב, אמא לשניים, בעלת השכלה תיכונית, עובדת בחברת הובלה).
מקצועית נטו ולא חברתית	6	בשנים קודמות הייתה מחנכת שהייתה מאוד מקצועית, באמת קידמה את הילדים וזאת כיתה לא פשוטה אבל היא הייתה קרה, מה זה קרה כאילו גם כשאני מתקשרת כאמא, את מרגישה צורך להישאר באיזשהו פאסון, גם אני כאמא צריכה להישאר באיזשהו פאסון מולה, עכשיו אני לא רואה את הצורך, אבל כאילו היא דורשת את זה ממני. זאת התחושה שאני מקבלת, כן? כאילו שיש שיחה שהיא נטו מקצועית, לא הייתי מתקשרת לספר לה על המצב שלי. הכל כזה לפי הספר, לא מגיעה מחר כי ככה, וככה. סבבה, שלום. ביי. אין את השאלות מעבר, להסתכל קצת יותר על המקום הרגשי של הילד, זה היה מאוד חסר לי. היא הייתה משדר קור. שכאילו אני מורה, אני עושה את החומר הלימודי, עושה מה שצריך ושלום, היה חסר המעבר (יעל, אמא לשלושה, בעלת תואר שני, גננת).
מרימה את הקול	5	תלמידים מאוד מפחדים ממנה, מאוד חוששים, לא רוצים להיות בשיעור בגלל שהיא מאוד קולנית, היא צורחת עליהם, זה קצת לא נעים, וזה מהווה עליהם איום [...] אולי היא זקוקה לעזרה? אולי היא לא משתלט על הכיתה? אולי היא התעייפה? (גילת, אמא לשניים, הנדסאית, עובדת עירייה).
לא מיידיעת את ההורים	4	המחנכת של הבן שלי, אני אומרת לה "שלום", היא "שלום". היא לא מפרטת, לא נותנת כל מני מחמאות מעג ומעבר. יש לה את התשובה הקצרה שלה. "איך הוא היה היום?", "בסדר". לא מפרטת (סוהא, אמא לשלושה, מורה ובעלת תואר שני בחינוך).

דיון והמלצות

במחקר זה ביקשנו להבין את היחסים בין מחנכות לאימהות בכיתתן, את האופן בו הן תופסות זו את תפקידה של זו, ואת התנאים ליחסים הנתפסים כמיטביים בין שני הצדדים לאור תיאוריות של פרופסיונליות בכלל ובתחום ההוראה בפרט (Abbott 1988; Becher and Lefstein 2012; Ingersoll 2001). לצורך כך ראינו דיאדות של מחנכות ואימהות משני בתי ספר יסודיים בשכונת רמות בבאר שבע. בניית הנתונים, בחנו תחילה את תפיסות המחנכות בנפרד, לאחר מכן את עמדות האימהות, ולבסוף את היחסים בין שני הצדדים. המחקר נערך בשני בתי ספר ממעמד בינוני בעיר אחת, אולם אנחנו סבורות כי הוא מרחיב את הידע הקיים בנוגע לקשר בין מחנכות הורים, ובפרט בעידן בו הורים נתפסים כמעורבים מאוד, ולעיתים יתר על המידה, בעבודת בית הספר (נוי 2014).

ממצאי המחקר מעידים כי למרות השיח הרשמי במסמכי מדיניות על שיתוף פעולה בין מורים להורים, ולמרות החשיבות של שיתוף פעולה בין הצדדים בספרות המחקרית, מחנכות נוטות לראות באימהות חלק משטח השיפוט בו עליהן לטפל. מחנכות נוטות לראות באימהות והתנהגותן דבר בו עליהן לטפל ושאותו עליהן לפתור ולא רואות באימהות שותפות לתהליך החינוך או פתרון בעיות של התלמיד. מצאנו גם שבהינתן הגדרת האימהות חלק משטח השיפוט המקצועי של מחנכות, המחנכות מפעילות ביחס לאימהות את "המודל הפרופסיונלי", בו הן מדווחות על פרקטיקות של אבחון, טיפול, והסקה בעבודתן עם ההורים.

ממצאים אלה הם משמעותיים וחדשניים בתחום המחקר של יחסי מחנכות-הורים. רבות נכתב על הסטטוס הפרופסיונאלי של מורים (Becher & Lefstein, 2021; Biesta, 2007; Dotger et al., 2011; Gálvez, 2021; Kriewaldt et al., 2017) ועל האופן בו מורים מיישמים את המודל הפרופסיונלי על תלמידים (Becher & Lefstein, 2020). **ככל הידוע לנו, המחקר שלנו מביא עדות אמפירית ראשונית וחשובה של הורים חלק משטח השיפוט של המורים לתפיסתן של המחנכות. המחקר שלנו מאשר מחד את התפיסה כי מורות מפעילות מודלים פרופסיונליים קליניים, אך מרחיב מאידך את התפיסה הזו בנוגע להורים.**

ממצא מרכזי נוסף שעולה ממחקרינו הוא הנטייה של אימהות לשפוט מחנכות לא לפי היכולות הפדגוגיות המקצועיות שלהן, אלא לפי עד כמה הן מודעות לצרכים הרגשיים והחברתיים של הילד. בעוד מחקרים קודמים התמקדו בחשיבות הקשר בין הורים למורים ביחס להישגים לימודיים (Wilder, 2014), המחקר הנוכחי מעלה כי סוגייה זו אינה מעסיקה את האימהות במדגם שלנו, אלא הן מודאגות מיכולתה של המחנכת "לראות" את הילד ולטפל בצרכיו הלא-לימודיים. ממצא זה מתמקד עם מרכזיותו של השיח התרפויטי במערכת החינוך (Segal and Plotkin 2022). הוא חשוב כי מציע מיקוד חדש לבחינת היחסים ושיתוף הפעולה בין מורים להורים וזירה חדשה לבחון בה את טיב היחסים. **ממצא זה הוא חשוב גם מכיוון שהכשרת המורים מתבססת על ידע פדגוגי, ואילו ההורים במחקרינו הדגישו את חשיבות הידע הרגשי-חברתי.**

ממצא מרכזי נוסף ביחס לאימהות הוא ההדגשה שלהן את הפניות של המורה כקריטריון ל"מחנכת טובה". נראה כי האימהות מעריכות מחנכות אשר פנויות להורים (לרוב דרך אפליקציית WhatsApp) בכל שעות היממה. המחנכות מציידן מודעות לציפייה זו, ומפתחות דרכים להתמודד עם דרישה זו של ההורים, על ידי פניות ונתינת מענה. ממצאנו כי מורות שמציבות גבולות לתקשורת שוטפת זו או שאינן נותנות מענה מיידית, יהיו פחות אהודות על ההורים. לבסוף, ממצאנו כי ביחסים בניהם, אימהות ייטו להעריך באופן חיובי יותר מחנכות בשל האופי שלהן, מאשר בגלל המקצועיות שלהן. שאלת המקצועיות היא חשובה, אך מחנכת מאוד מקצועית שאינה נעימה ואמפתית תקבל פחות תמיכה מההורים.

לממצאים אלה יש השלכות חשובות. חשוב לנו לציין, כי בבואנו להסיק המלצות מתוך המחקר, אנו מוצאות את עצמנו בפני דילמה. תוצאות המחקר שלנו יכולות להצביע על כיווני התערבות שונים. מחד, השלכה אפשרית אחת היא לחשוב על מדיניות שתסייע למחנכות לשנות את תפיסתן כלפי הורים מבעיה לשותפים. מאידך, השלכה אחרת יכולה להיות, בהינתן שההורים נתפסים כבעיה בעיניהן של המחנכות, כיצד אפשר לסייע להן להתמודד עם הבעיה הזו בצורה מיטיבה? היתרון של הגישה הראשונה טמון בכך שמחקרים מראים כי שיתוף פעולה בין הורים למורים הוא חשוב למען הצלחתו של הילד (Wilder 2014). החיסרון של הגישה הראשונה הוא שפעולות הסברה או שינוי עמדה לרוב לא מביאות לשינוי הנכסף (Dobbin and Kalev

2022). היתרון של הגישה השנייה הוא בנתינת כלים אופרטיביים למחנכות להתמודד עם מה שנתפס בעבודתן כבעיה בה עליהן לטפל. החיסרון הוא חיזוק התפיסה כי ההורים הם בעיה, ולא שותפים. לבסוף, קושי נוסף בהפיכת ממצאי המחקר להמלצות נטוע בהבנה כי ההורים, שלהם חשוב מצבו הרגשי של הילד ושמצפים מהמורה להיות פנויה לצרכיהם, פועלים בתוך הקשר תרבותי מסוים, שבו הם רואים עצמם כלקוחות של מערכת החינוך ואת תפקידם כיצירת הילד האידיאלי (נוי 2014; Calraco 2020) וכן בתור הקשר תרבותי ישראלי של יחסים לא פורמליים (Hofstede, Hofstede & Minkov 2005).

סיכום והמלצות

הכשרת מורים - מחנכות נוטות לראות בהורים בעיה שזקוקה לטיפולן, אך לא מקבלות הכשרה בנוגע להורים, לא בהכשרת המורים ולא במהלך עבודתן. לכן, אנחנו ממליצות להכניס מרכיב הכשרה של התמודדות עם הורים להכשרת מורים ופיתוח מקצועי של מחנכות. בנוגע להכשרה, אנחנו מפתחות קורס לתעודת ההוראה באוניברסיטת בן גוריון שיעסוק בקשר בין מחנכות להורים ויחשוף את הסטודנטיות לדילמות בקשר עם הורים בהן סביר שיתקלו בשטח, הן מהפרספקטיבה של המחנכות והן מהפרספקטיבה של ההורים.

פיתוח מקצועי - אנחנו מציעות כי כל בית ספר יקים פורום מחנכות שילווה על ידי המנהלת, שבו מחנכות יוכלו אחת לחודש (לכל הפחות) לחלוק בזמן המיועד לפיתוח מקצועי את הקשיים והאתגרים בהן נתקלו ביחסים עם הורים, ויוכלו לקיים למידת עמיתות על בסיס הידע המצטבר בחדר המורות על איך לפנות ולהגיב להורים שונים, בהתאם למודל הפרופסיונלי האינטואיטיבי שמצאנו כי מחנכות מפעילות על הורים.

מדיניות בית ספרית - אנחנו מציעות שהמתח בין המחנכות להורים צריך להיענות ברמת מדיניות בית ספרית ביחס לגבולות הקשר בין הצדדים. אנחנו יוצאות מנקודת הנחה כי השיח הטיפולי בקרב ההורים או הדרישות מצידם לפניו רגשית אינם ברי שינוי בעזרת מדיניות בטווח המידי. אולם, כפי שמחקרים הראו, לצורת המשילות שמפעילה מנהלת בבית הספר יש את היכולת לעצב את היחסים בין מורות להורים. לכן, אנחנו מציעות כי ברמת בית הספר, כל בית ספר לגופו, יובהר להורים מה מחנכות מצופות לעשות, מה לא, ומתי. בכל בית ספר, צריך להתקיים דיון הכולל את המנהלת, המחנכות, וההורים על גבולות הגיזרה של עבודת החינוך, וכתוצאה מדיון זה, תפקיד המחנכות, בכלל וביחס להורים, צריך להיות מוגדר בבירור לציבור המחנכות וההורים.